

scover the Greek man, that is, the man who owes to the Aegean not only his conditions of existence but his essential elements as well (*Der hellenische Mensch*, 5 ff). Nowadays, E. Moutsopoulos addresses himself to the self-same man and calls him to rediscover what he has lost and to move forward to that point at which other European peoples find themselves. Pohlenz and Moutsopoulos have each set themselves a different objective, but they both resort to the same source, the Aegean. In so doing they provide evidence of its perennial universality and permanent dynamism.

N. CHRONIS
(Athens)

Μανώλη ΜΑΡΚΑΚΗ, *Φιλοσοφικές Περιηγήσεις*, τόμος Α', έκδ. Βιβλιογονία, Ἀθήνα, 1991, 176 σσ. (δραχμές 1.500)

Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Μανώλης Μαρκάκης ἐπιδιώκει, μεταξύ ἄλλων, νὰ θέσει τὴν ἔννοια τῆς εἰκόνας σ' ἓνα ὄντολογικὸ καὶ γνωσιοθεωρητικὸ ἐπίπεδο ὡς «τὸν τρόπο ἐκεῖνο τοῦ λόγου, ὅπου τὰ ἐρμηνευτικὰ ζεύγη εἶναι ἀμοιβαίως συμπληρωματικὰ στὰ φαινομενικὰ ἀντίπαλα μεγέθη τους. Ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ λόγου προβάλλει κρίσιμος καὶ ἐναγώνιος, νοεῖται πέραν καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε διαλεκτική, καὶ εἶναι, κατὰ τοῦτο, ἔσχατα λυτρωτικὸς» (Εἰσαγωγή, σ. 10). Ἡ ἐπιδίωξη βέβαια αὐτὴ τοῦ Μανώλη Μαρκάκη δὲν ἀποκρυσταλλώνεται σὲ προτάσεις συλλογιστικές, ἀλλὰ διαφαίνεται μὲ σαφήνεια ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ διατύπωση τῶν βιώσεων ποὺ «ἡ ἐμπειρία τοῦ τόπου γεννοβολᾷ στὴν ἐγρήγορη καὶ ὑποστασιακὰ ἀλγοῦσα συνείδηση» (σσ. 9-10). Ὁ τρόπος ὡστόσο ἐκφρασης τοῦ Μανώλη Μαρκάκη, ποὺ ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν πλούσια ἐπιστημονικὴ ἐποπτεία του (ἀπὸ τίς ἐπιστῆμες τοῦ πνεύματος μέχρι καὶ τὴ μικροφυσικὴ) φαίνεται ν' ἀμφισβητεῖ τὴ βεβαιότητα ἢ τὴν ἀριστοτελικὴ «χωριστότητα» τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων καὶ τῆς νόησός τους· ἀντίθετα, ἡ ἐκφρασὴ του ἀποδίδει τὴν ἀβεβαιότητα τῆς κίνησης: δὲν γράφει «τὸ Α ὁδηγεῖ στὸ Β» ἀλλὰ «τὸ Α τείνει νὰ ὁδηγεῖ στὸ Β»· δὲν γράφει «τὸ Α βρίσκει τὴν οὐσία του», ἀλλὰ «τὸ Α διεκδικεῖ τὴν οὐσία του»· δὲν γράφει, τέλος, «τὸ Α ἐκφράζει τὴν ἔννοια» ἀλλὰ «τὸ Α φαίνεται νὰ ἐκφράζει τὴν ἔννοια». Πρόκειται γιὰ μία διατύπωση τοῦ μύχιου καὶ τοῦ σημαντικοῦ, ποὺ καθεαυτὴ ἀποκαλύπτει τὸ δράμα τοῦ λόγου καὶ τὴν ἀμφισημία τῶν ὁρίων, ἰδιαίτερα ὅταν ἡ στόχαση τοῦ συγγραφέα μετακινεῖται σὲ ὀριακὲς περιοχὲς τοῦ χρόνου, τοῦ πνεύματος, τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς ὑπέρβασης. Σημαντικὴ ἀποδεικνύεται στὶς *Φιλοσοφικές Περιηγήσεις* ἡ

έννοια της ιθαγένειας, πού ο ίδιος έχει εισαγάγει στη φιλοσοφία (μὲ περιεχόμενο διαφορετικὸ ἐκείνου τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἢ τοῦ δημοσίου δικαίου). Ἡ βιωματικὴ φιλοσοφία τοῦ Μανώλη Μαρκάκη δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴ ἀξίωση συγκρότησης προτάσεων, ἀλλὰ συνδυάζεται μαζί τους, γεγονός πού καθεαυτὸ συνιστᾷ πρόσβαση πρὸς τὴν ἀλήθεια, ὅταν ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια βιώνεται ἢ ἰδιοποιεῖται μὲ τὴ βίωσή της. Μὲ τὴ θαυμαστὴ λογοτεχνικὴ του ἐπιδεξιότητα, ὁ Μανώλης Μαρκάκης ἐπεκτείνει τὸ παραδοσιακὸ εὖρος τῆς φιλοσοφίας, γιὰ νὰ καλύψει καὶ τὴν ἐμπειρία τοῦ τόπου, μὲ τὴ γνωστή του ἀριστοκρατικὴ χρήση τῆς λέξης καὶ τῆς ἐπίνοιας. Μολονότι τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν εἶναι γραμμένο μὲ τὸν παραδοσιακὸ τρόπο φιλοσοφικῆς ἔκφρασης, ἀλλὰ μὲ λόγο ποιητικὸ, διευρύνει τελικὰ τὴ φιλοσοφία σὲ χώρους νέους μὲ τὴ χρησιμοποίηση παραδοσιακῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν στὴ διαπραγμάτευσή του (ὅπως ὕπαρξη, ἱστορικότητα, πρακτικὸς λόγος κ.λπ.). Ἡ μέθοδός του, ἐνῶ φαίνεται μέθοδος συσχετίσεως τῶν βιουμένων, ἐν τούτοις «ἐξ αἴφνης» αὐτομεταβολίζεται σὲ ἀφαιρέσεις κρίσιμες καὶ ὑψιπετεῖς. Τὸ Α' κεφάλαιο τοῦ ἔργου εἶναι «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Αἰγαίου», τὸ Β' «Φιλοσοφικὲς Περιηγήσεις στὴν Ἑλλάδα», τὸ Γ' «Φιλοσοφικὲς Περιηγήσεις στὴν Εὐρώπη», τὸ Δ' «Μῦθος καὶ ἱστορία» καὶ τὸ Ε' «Ὁ κόσμος καὶ τὸ πνεῦμα». Πρόκειται γιὰ ἔργο ἐνισχυτικὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἐνατένισης, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἴσου σημαντικὸ ὡς λογοτεχνικὸ ἐπίτευγμα.

A. ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ
(Ἀθῆναι)

Hans-Jürgen GAWOLL, *Nihilismus und Metaphysik: entwicklungsgeschichtliche Untersuchung vom deutschen Idealismus bis zu Heidegger* (Speculation und Erfahrung: Abt. 2, Untersuchungen; Bd. 9), Stuttgart-Bad Cannstatt, Fromman-Holzboog, 1989, 301 σσ.

Ὁ συγγραφέας ἀναλαμβάνει νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ ἐπεῖγον αἶτημα γιὰ τὴ διασάφηση τῆς ἔννοιας τοῦ μηδενισμοῦ καὶ πράγματι προσφέρει τὴ φιλοσοφικὴ «χαρτογράφηση» τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μηδενισμοῦ φέρνοντας στὴν ἐπιφάνεια λησμονημένα κείμενα, συνδετικὲς γραμμὲς καὶ διαρθρωτικὲς ἀναλογίες φιλοσοφικῶν θέσεων καὶ ἀντιπαραθέσεων. Ἦδη ὁ τίτλος τῆς μελέτης δηλώνει τὸ πλαίσιο, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφέας ἐντοπίζει τὴν ἔννοια τοῦ μηδενισμοῦ: πρόκειται πάντοτε γιὰ τὴν ἐγκυρότητα ἢ γιὰ τὴν ἀπόρριψη συγκεκριμένων μεταφυσικῶν λύσεων τοῦ ζητήματος γιὰ τὴ σχέση ὑποκειμένου καὶ κόσμου. Ἄν καὶ οἱ ἀπαρχὲς τοῦ μηδενισμοῦ μπο-